

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİNDE ÖNGÖRÜLEN DENETİM YÖNTEMLERİ

Yrd.Doç.Dr. Songül ATAK

asongul@hotmail.com

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Birleşmiş Milletler örgütü insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla şimdiye kadar yedi temel sözleşme kabul etmiştir. Bu sözleşmelerde tanınan haklara taraf devletlerin saygı gösterip göstermediğini denetlemek ve bu alanlarda sağlanan gelişmeleri izlemek amacıyla komiteler kurulmuştur. Komiteler denetim görevini beş ayrı yolla yerine getirmektedirler. Bunlar; rapor, bireysel şikayet, devletlerarası şikayet, soruşturma ve düzenli ziyaret yöntemidir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmeleri, rapor, bireysel şikayet, devletlerarası şikayet, soruşturma, düzenli ziyaretler.

Abstract

United Nations has adopted seven major human rights treaties. Each treaty established a committee designed to ensure that the states parties comply with their obligations under that treaty. The Committees monitor the application of the treaties by reporting system, individual complaints, interstate complaints, inquiries and regular visits.

Key Words: United Nations human rights treaties, reporting system, individual complaints, interstate complaints, inquiries, regular visits.

I. GİRİŞ

1945 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Şartı insan haklarının korunması açısından önemli kurallar içermektedir. Örgütün temel görevleri arasında ırk, cins, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilmesi ve özendirilmesi görevi yer almaktadır (m.3/1). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun görevlerini düzenleyen maddede de, Genel Kurul'a "ırk,cins, dil ya da din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak için araştırmalar yaptırma ve tavsiyelerde bulunma görevi yüklenmiştir (m.13).

İnsan haklarının korunmasına ilişkin olarak Şartta yer alan düzenleme bu iki maddeyle sınırlı değildir. Şartın ayrıca uluslararası ekonomik ve toplumsal işbirliğini geliştirmeye ilişkin maddesinde de, herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine tüm dünyada saygı gösterilmesi gerektiği kabul edilmiştir (m.55).

Şart, Birleşmiş Milletler'in altı temel organından biri olan ve Birleşmiş Milletler sistemi içinde ekonomik ve sosyal alandaki çalışmalarını düzenleyen Ekonomik ve Sosyal Konsey'e insan haklarına saygının geliştirilmesi amacıyla tavsiyelerde bulunma yetkisini

tanımakta (m.62/2) ve insan haklarının geliştirilmesi amacıyla gerekirse komisyonlar kurabilme olanağını vermektedir (m.68).

Ekonomik ve Sosyal Konsey, Birleşmiş Milletler Şartının verdiği yetkiye dayanarak 1946 yılında İnsan Hakları Komisyonunu kurmuştur (E/RES/5/I). Komisyonun görevi; insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının evrensel düzeyde etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla incelemeler yapmak ve Konsey'e tavsiyelerde bulunmaktır.

II. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TARAFINDAN KABUL EDİLEN TEMEL İNSAN HAKLARI BELGELERİ

Birleşmiş Milletler Şartı insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda kurallar içermekle beraber bu hakların neler olduğunu belirtmemiş, bunların nasıl korunacağına açıklık getirmemiştir. Bu konular, her biri belli alanları düzenleyen yedi ayrı sözleşmede düzenlenmiş ve bu sözleşmelerde yer alan hakların taraf devletlerde uygulanıp uygulanmadığını denetlemek amacıyla denetim organlarının kurulması öngörülmüştür.

Birleşmiş Milletler'in insan hakları alanında hazırladığı ilk temel belge İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Bu belge Genel Kurul tarafından 1948 yılında kabul edilmiştir (A/RES/217/III). Hem kişisel ve siyasal hakları hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları içeren Bildirge, insan hakları tarihinde bir dönüm noktasıdır. Başlangıç bölümünde belirtildiği gibi, insan haklarının evrensel ve etkin biçimde tanınıp korunmasında tüm halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsüdür. Ancak Bildirge taşıdığı büyük öneme rağmen, bağlayıcı bir belge değildir. Bu belgenin bağlayıcı olmaması, insan haklarının etkili bir şekilde korunabilmesi için, bağlayıcı nitelik taşıyan sözleşmelerin kabul edilmesini zorunlu kılmıştır.

Birleşmiş Milletler'in insan hakları alanında kabul ettiği ilk bağlayıcı belge Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Sözleşmesidir. Güney Afrika'daki apartheid rejimi altında insan haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiği gerçeği, ilk sözleşmenin ırk ayrımcılığı sorununu ele alan bir sözleşme olması konusunda, uzlaşma sağlanmasına neden olmuştur. Sözleşme 1965 yılında kabul edilmiş (A/RES/2106/XX) ve 1969 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin 8.maddesi, sözleşmenin uygulanmasını denetlemek amacıyla 18 uzmandan oluşan Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesinin kurulmasını öngörmüştür. Komite sözleşmenin yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, 1970 yılında kurulmuştur.

Sözleşme ırk ayrımcılığının her biçimini ortadan kaldırma ve tüm ırklar arasında anlaşmayı özendirecek bir politika izleme görevini, taraf devletlere yüklemektedir.

Devletlere getirilen yükümlülük yalnızca devlet görevlilerinin ırk ayrımcılığı yapmasını önlemek ya da ırk ayrımcılığını doğuran yasa ya da diğer düzenlemeleri kaldırmak değildir. Sözleşme kişiler, gruplar ya da örgütlerce yapılan ırk ayrımcılığını önleme ve ırk ayrımcılığı destekleyen propagandaları yasaklama da dahil olmak üzere her türlü uygun önlemi almalarını taraf devletlerden istemektedir.

Bu sözleşmeyi, biri kişisel ve siyasal hakları öteki ise ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenleyen iki ayrı sözleşme izlemiştir. Bunlardan biri Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesidir. Bu sözleşme kişisel ve siyasal hakların çok geniş bir listesini içermektedir. Bu haklar daha önce Evrensel Bildirgede düzenlenen haklardır. Ancak azınlık hakları gibi Bildirgede yer almayan bazı haklara da yer verilmiştir.

Diğer sözleşme ise, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesidir. Bu Sözleşme daha önce Evrensel Bildirgede tanınmış olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yer vermiş ancak bunları daha ayrıntılı düzenlemiş ve bunların tam olarak gerçekleşmesi için atılması gereken adımları belirtmiştir. Her iki sözleşme de Genel Kurul tarafından 1966 yılında kabul edilmiş (A/RES/2200/XXI) ve 1976 yılında yürürlüğe girmiştir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, sözleşmede yer alan hakların uygulanmasını denetlemek amacıyla 18 üyeden oluşan İnsan Hakları Komitesinin kurulmasını öngörmüştür. Komite 1976 yılında kurulmuş ve 1977 yılında çalışmaya başlamıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ise, sözleşmenin uygulanmasını denetlemek amacıyla ayrı bir organın kurulmasını kabul etmemiştir. Bu görev Ekonomik ve Sosyal Konseye verilmiştir. Konsey tarafından 1985 yılında alınan bir kararla (E/RES/17), 18 üyeden oluşan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin kurulmasına karar verilmiş ve sözleşmenin uygulanmasını izleme görevi bu komiteye devredilmiştir.

İkiz sözleşmeler olarak anılan bu sözleşmeleri 1979 yılında kabul edilen (A/RES/34/180) ve 1981 yılında yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi izlemiştir. Kadın Sözleşmesi, denetim organı olarak, 23 üyeden oluşan Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesinin kurulmasını öngörmüştür. Sözleşmeye dayanılarak kurulan komite 1982 yılında çalışmalarına başlamıştır.

Kadın Sözleşmesi, hem kadın haklarının en çok tartışma konusu edildiği ve en fazla ihlalinin söz konusu olduğu alanları net şekilde belirlemekte, hem de bu alanlardaki hakların ne olduğu konusuna açıklık getirmektedir. Bu niteliğinden dolayı “kadınlar için

bir haklar bildirgesi, devletler için de bir yükümlülükler manzumesi” olarak değerlendirilmektedir (Acar,1998:27; Evatt,1991:435).

Kadın Sözleşmesi, diğer insan hakları belgelerinde yer alan hakların kadınlar içinde gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlayan ve siyaset, hukuk, ekonomi, sağlık ve aile gibi alanlarda kadınların statüleri ile bağlantılı sorunları kapsamlı bir şekilde ele alan ilk sözleşmedir. Sözleşme cinsiyete dayalı ayrımcılığın belirgin bir biçimde ortaya çıktığı alanları ele almıştır. Örneğin, taraf devletlere yalnızca ayrımcılık yapan yasaları kaldırma görevi değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel tutumlara yönelme görevi de yüklemektedir.

Kadın Sözleşmesi hem kişisel ve siyasal hakları hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları aynı belge içinde düzenleyen bir sözleşmedir. Bu yönüyle, daha önce kabul edilmiş olan diğer insan hakları sözleşmelerinden ayrılmaktadır. Ayrıca diğer insan hakları sözleşmelerinden farklı olarak, kadınların dezavantajlı konumlarını göz önüne almakta ve kadınlara erkeklerle eşit muamele yapılması hedefinin ötesine geçerek, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın yok edilmesi yoluyla kadınların insan haklarını güvence altına almaya çalışmaktadır. Kadın Sözleşmesi, kadınların dezavantajlı konumlarını dikkate alarak, kadınlar lehine geçici özel önlemler alınmasını kabul eden ilk uluslararası belgedir.

Kadın Sözleşmesini izleyen sözleşme İşkenceye ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmedir. Bu sözleşme 1984 yılında kabul edilmiş (A/39/46) ve 1987 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, denetim organı olarak, 10 üyeden oluşan İşkenceye Karşı Komitenin kurulmasını kabul etmiştir. Söz konusu komite 1987 yılında kurulmuştur.

Sözleşme, taraf devletlere işkenceyi önlemek için yasal ve yönetsel her türlü önlemi alma görevi yüklemekte ve işkence fiillerinin kendi ceza kanununa göre suç olmasını sağlamalarını ve bu fiilleri işleyen veya bunları teşvik eden kişileri cezalandırmalarını istemektedir. Sözleşme işkence yasağını mutlak olarak kabul etmiştir. Savaş, savaş tehdidi veya herhangi bir olağanüstü hal durumunda dahi buna istisna getirilemeyeceğini belirlemektedir. Sözleşmenin kabul ettiği önemli bir düzenleme de şudur; sözleşmeye taraf olan bir devlet bir kişiyi, işkence görme riski olduğuna inanmak için ciddi gerekçelerin olduğu başka bir devlete göndermeyecek, sınırışı etmeyecek veya iade etmeyecektir.

Mevcut insan hakları sözleşmelerinin -çocukların özgün durumları dikkate alındığında- çocuklar açısından yeterli koruma sağlamadığı düşüncesi, çocuk haklarını koruyan ayrı bir belgenin düzenlenmesine neden olmuştur. Bu amaçla hazırlanan Çocuk Hakları Sözleşmesi 1989 yılında kabul edilmiş (A/RES/44/25) ve 1990 yılında yürürlüğe

girmiştir. Sözleşme, denetim organı olarak 10 üyeden oluşan Çocuk Hakları Komitesinin kurulmasını öngörmüştür. Komite 1990 yılında kurulmuştur. Ancak komitenin üye sayısının yetersiz olduğu görüşü, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1995 yılında aldığı bir kararla bu sayıyı 18'e çıkarmasına neden olmuştur.

Çocuk Hakları Sözleşmesi hem kişisel hakları hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları aynı belge içinde düzenlemiştir. Bu haklar arasında kimlik hakkı, vatandaşlık hakkı, ailesiyle birlikte yaşama hakkı, istismara karşı korunma hakkı, düşüncesini açıklama hakkı, dernek kurma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, oynama hakkı ve dinlenme hakkı gibi haklar yer almaktadır.

Oynama hakkının sözleşmede yer almış olması, çocukluğun bizzat kendisinin değerli olduğu; bu yılların yetişkinlik dönemine hazırlık için yalnızca bir eğitim dönemi olmadığı gerçeğinin altını çizmektedir (Hammerberg,1995: 291-292).

Sözleşme ayrıca çocukların ihtiyaç duyduğu özel koruma önlemlerini de ayrıntılı düzenlemiştir. Örneğin, mülteci çocuklara tanınması gereken haklar ya da zihinsel ve bedensel engelli çocuklar açısından yapılması gerekenler sözleşmede ayrıntılı düzenlenmiştir.

Birleşmiş Milletler'in insan hakları alanında kabul etmiş olduğu sözleşmelerin sonuncusu 1990 yılında kabul edilen (A/RES/45/158) ve 2003 yılında yürürlüğe giren Bütün Göçmen İşçilerin ve Aile Bireylerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesidir. Sözleşme, 10 üyeden oluşan Göçmen İşçilerin ve Aile bireylerinin Korunması Komitesinin kurulmasını öngörmüştür. Ancak sözleşmenin 41 devlet tarafından onaylanması durumunda komitenin üye sayısı 14'e çıkarılacaktır. Söz konusu komite 2004 yılında kurulmuştur.

Bu sözleşmenin kabul edilmesinin amacı, göçmen işçilerin ve aile bireylerinin, insan haklarının korunmasıdır. Sözleşme göçmenlik sürecinin bütününe uygulanmaktadır. Sözleşmede düzenlenen hakların bir çoğu, göçmen kabul eden ülkelere görev yüklemektedir ancak gönderen ülkelere de yüklediği bazı görevler vardır.

III. SÖZLEŞMELERDE ÖNGÖRÜLEN DENETİM YÖNTEMLERİ

Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerine taraf olan devletler kendi yargı yetkileri içindeki tüm bireylere bu sözleşmelerde yer alan hakları tanıma ve bu hakları etkili bir şekilde kullanabilmeleri için, gerekli önlemleri alma yükümlülüğü altına girmektedirler.

Her sözleşme, sözleşmede tanınan hakların taraf devletlerce uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve sözleşmenin uygulanmasına yönelik gerekli adımları atmaları konusunda devletlere yardımcı olmak üzere bağımsız uzmanlardan oluşan komiteler kurulmasını kabul etmiştir. Komiteler hem sözleşmenin uygulanıp uygulanmadığını denetlerler hem de taraf devletlere sözleşme ile üstlenmiş oldukları yükümlülükleri yerine getirmeleri ve gerekli önlemleri almaları konusunda yardımcı olurlar.

Sözleşme organları bu denetim ve yardım görevini beş ayrı yolla yerine getirmektedirler. Sözleşme organlarının hepsi, sözleşme hükümlerinin ilgili ülkede uygulanmasının ayrıntılarına ilişkin olarak taraf devletlerin sunmuş oldukları raporları incelerler. Bu yöntem rapor yöntemi olarak anılmaktadır. Bazı sözleşme organları, sözleşmede tanınmış olan hakların bir taraf devletçe ihlal edildiğini ileri süren bireyler tarafından yapılan şikayetleri inceleyerek, ihlalin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda karar verirler. Ancak bu yetki sözleşme organlarının beşine tanınmıştır. Bu yöntem bireysel şikayet yöntemi olarak anılmaktadır. Üçüncü yöntem devletlerarası şikayet yöntemidir. Bu yöntem, sözleşmede yer alan hakların bir taraf devletçe ihlal edildiğini düşünen diğer bir taraf devlete ilgili komiteye şikayette bulunma olanağı tanımaktadır. Bu yöndeki şikayetleri inceleme yetkisi sözleşme organlarından dördüne tanınmıştır. Dördüncü yöntem ise, soruşturma yöntemidir. Bu yöntem, sözleşmede yer alan hakların taraf devletçe ağır ve sistematik bir şekilde ihlal edilmesi durumunda, ilgili komiteye bu konuda soruşturma yapma yetkisi tanımaktadır. Ancak bu yetki sözleşme organlarından yalnızca ikisine tanınmıştır. Denetim yöntemlerin sonuncusu ziyaret yöntemidir. Bu yöntemden amaç önceden düzenli ziyaretler yaparak ihlallerin önüne geçmektir. Bu yetki yalnızca bir komiteye tanınmıştır.

Sözleşme organları bu beş denetim yönteminin yanı sıra sözleşmelerin taraf devletlerde etkili bir şekilde uygulanabilmesine yardımcı olmak amacıyla, ayrıca genel yorumlar yayınlama yoluna da gitmektedirler. Bu yorumlarda genellikle sözleşmenin çeşitli hükümlerine açıklık getirilmekte ve devletlere raporlarını hazırlarken dikkat etmeleri gereken konularda yol gösterilmektedir. Bunlar bağlayıcı değildir, ancak sözleşmelerin iç hukukta uygulanmasında bir rehber görevi görmektedirler.

A- Rapor Yöntemi

Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerine taraf olan devletler, bu sözleşmelere işlerlik kazandırmak amacıyla almış oldukları önlemler ve bu bakımdan sağlamış oldukları

gelişmeler konusunda sözleşme organlarına raporlar sunarlar. Rapor sunma yükümlülüğü bütün sözleşmelerde yer alan zorunlu bir yöntemdir.

Devletler rapor yükümlülüğünü yerine getirmek için, sözleşmenin kendileri açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde başlangıç raporunu sunarlar. Çocuk Hakları Sözleşmesinin başlangıç raporu için öngördüğü süre ise iki yıldır.

Başlangıç raporunun gönderilmesinden sonra devletlerden düzenli aralıklarla ek rapor sunmaları istenmektedir. Bunlar periyodik raporlar olarak tanımlanmaktadır. Periyodik raporlar, genellikle dört ya da beş yılda bir ya da komite istediği zaman sunulmaktadır. Devletler bu raporlarda genellikle başlangıç raporlarından bu yana geçen süre içinde sözleşmeyi uygulamak için almış oldukları ek önlemler hakkında bilgi verirler. Periyodik raporların önemli yönü, komitelerin bir önceki rapora ilişkin nihai gözlemlerinde yer alan tavsiyeler doğrultusunda taraf devletlerin atmış olduğu adımlar hakkında komiteye bilgi vermeleridir.

Hem başlangıç hem de periyodik raporlarda sözleşme hükümlerini etkili hale getirmek için taraf devletlerce alınan yasal, idari ve yargısal önlemlere yer verilmelidir. Bunun yanı sıra hakların uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ya da etkenler belirtilmelidir.

Devlet raporlarının incelenmesinde komiteler tarafından izlenen yöntemde bazı farklılıklar olmasına rağmen temel özellikler aynıdır. Komiteler raporu inceleyeceği oturumdan önce sorunların bir listesini hazırlar ve bunları ilgili devlete iletir. Hazırlanan bu liste raporda ihmal edilmiş olan ek bilgileri isteme olanağını da komiteye vermektedir. Ayrıca taraf devletin temsilcilerinin daha iyi hazırlanmasına ve komite ile aralarında daha yapıcı, aydınlatıcı ve yoğun bir diyalog kurulmasına neden olur. Komiteler taraf devletlerden raporların inceleneceği oturumlara, sorulan sorulara cevap vermeleri ve ilgili sözleşmenin hükümlerinin uygulanmasına yönelik çabaları hakkında ek bilgi sunmak üzere temsilci göndermesini isteyebilir. Bunun nedeni, hükümetlere sözleşmeyi mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde uygulama çabalarında yardımcı olmak amacıyla yapıcı diyalog kurma isteğidir. Komiteler ayrıca raporlarını hazırlama sürecinde devletlere yardımcı olması için rehberler yayınlarlar. (Fact Sheet No.10, 12, 15, 16, 17,22)

Komite üyeleri, devlet temsilcilerini yalnızca yasal düzenlemelerle ilgili değil, aynı zamanda gerçek duruma ilişkin bilgi vermeye zorlamakta ve bu konuda sorular yöneltmektedirler (Tomasevski,1995:123).

Taraf devletlerin raporlarına ek olarak, komiteler bu ülkelerdeki insan haklarının durumuna ilişkin ek bilgileri hükümet dışı örgütlerden, akademik kurumlardan ve basından temin etme yoluna gidebilmektedirler (Rodley,2003:890).

Raporların incelenmesini komiteler tarafından kabul edilen nihai gözlemler izlemektedir. Bunun amacı, devletlere sözleşmelerde yer alan hakları uygulamalarında ek adımlar atmaları konusunda tavsiyelerde bulunmaktır. Nihai gözlemlerde; devletler tarafından gerçekleştirilen ilerlemeler açıklanmakta, ayrıca sözleşme hükümlerini daha etkili hale getirmek için atılması gereken diğer adımlar belirlenmektedir.

Rapor sistemi bazı açılardan yetersiz bulunarak eleştirilmektedir. Raporlar devletlerin resmi görevlileri tarafından hazırlandığı için, bunların objektif olması ve devletteki gerçek duruma ilişkin sağlıklı bilgiler içermesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır (Camp Keith,1999:98). Birçok raporda dezavantajlı grupların sorunlarına yer verilmemekte, cinslerarası eşitsizlikler ele alınmamaktadır. Bunun yerine, dezavantajlı grupların sorunlarını ve cinslerarası eşitsizlikleri gizleyen genel bilgilere yer verilmektedir (Chapman,1996:28).

Devletler genellikle raporlarını geç sunmaktadır. Hiç rapor sunmayan devletler de olabilmektedir. Bu devletlere karşı yaptırım uygulanmasına izin veren bir düzenleme yoktur. Komiteler rapor sunmayan devletlere bu konuda yalnızca hatırlatma yapabilmektedirler. Diğer bir sorun da, komitelerin toplantı süreleri sınırlı olduğu için raporları gecikmeli incelemeleridir. Bu durum komitelerin önünde çok sayıda raporun birikmesine neden olmaktadır (Crawford,2000:4). Sunulan raporlarının bir kısmı gerekli bilgileri içermemektedir. Ayrıca gönderilen devlet temsilcilerinden bazıları, komite üyelerinin sorduğu soruları yanıtlanamamaktadırlar (Harland, 2000:192).

Rapor sisteminin etkili olması isteniyorsa, komitelere raporları zamanında inceleyebilmeleri için yeterli zaman, kaynak ve personel verilmelidir (Evatt,2000:465). Ayrıca raporlarını ciddi bir şekilde geciktiren devletlerin sözleşme hükümlerini uygulayıp uygulamadığını, diğer kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak inceleme yetkisi komitelere tanınmalıdır (Crawford,2000:6).

Aynı devletin raporlarının aynı dönemlerde iki ayrı komite önünde görüşüldüğü durumlarda bir komite üyesi, devlet raporlarının ele alındığı diğer komite toplantılarına gözlemci olarak katılabilmelidir (Evatt,2000:466). Örneğin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kendi üyelerini diğer sözleşme organlarının çalışmalarını izlemekle görevlendirmektedir. (Rosas-Scheinin,1995:362) Diğer komiteler de aynı yolu izleyebilir.

Rapor yönteminin eksikliklerine rağmen, sözleşmelerin taraf devletlerde uygulanması açısından önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Bu yöntem hükümetler, hükümetdışı örgütler ve medya da dahil olmak üzere sivil toplumun diğer üyeleri açısından, öncelik verilecek konuların tartışılması ve değişim için bir gündem oluşturması konusunda olanak

yaratmaktadır. Rapor yöntemi gerçekte iç hukukun gözden geçirilmesi, tartışılması ve politikaların değiştirilmesi açısından hızlandırıcı bir işlev görmektedir (Woll,2000:71). Bir raporun hazırlanması ulusal yasaların ve uygulamanın gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Rapor yöntemi, resmi görevlilere uluslararası alandaki hukuki yükümlülüklerini belli aralıklarla hatırlatmakta ve insan haklarının uygulanmasından sorumlu olan kişilerin eylemlerinin en azından bir uluslararası organ tarafından belli aralıklarla gözden geçirilmesini güvence altına almaktadır (Donnelly,1993: 83).

B- Bireysel Şikayet Yöntemi

Komitelerin diğer önemli bir görevi de sözleşmede yer alan hakların taraf bir devletçe ihlal edildiğini ileri süren bireyler tarafından yapılan şikayetleri incelemektir. Bu yetki komitelerden yalnızca beşine tanınmıştır. Bunlar İnsan Hakları Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi, İşkenceye Karşı Komite, Irk Ayrımcılığına Karşı Komite ve Göçmen İşçilerin Korunması Komitesidir. Ancak söz konusu komitelerin bireyler tarafından yapılan şikayetleri inceleyebilmeleri için, ilgili sözleşmelere taraf olan devletlerin komitelerin bu yöndeki yetkisini kabul etmiş olması gerekir. Komiteler bu yetkiyi tanımayan devletlere karşı yapılan şikayetleri inceleyemezler.

İnsan Hakları Komitesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin Birinci Seçmeli Protokolüne taraf olan devletlere karşı yapılan şikayet başvurularını inceler. Bu protokol bireysel şikayet yöntemini düzenleyen bir protokoldür.

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesinin Seçmeli Protokolüne taraf olan devletler hakkında yapılan şikayetleri inceler.

İşkenceye Karşı Komite, İşkenceye ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmenin 22.maddesinde düzenlenen bireysel şikayet hakkını ve Komitenin bunları inceleme yetkisini tanıdığını beyan eden devletlere karşı yapılan bireysel şikayetleri inceler.

İrk Ayrımcılığına Karşı Komite ise, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Sözleşmesinin 14.maddesi altında bireysel şikayetleri inceleme yetkisini komiteye tanıdığını beyan eden devletlere karşı yapılan şikayetleri inceler.

Bütün Göçmen İşçilerin ve Aile Bireylerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi de, bireysel şikayetlerin Komite tarafından incelenmesine olanak tanımaktadır. Ancak bunun işler hale gelmesi, Sözleşmenin 77.maddesi altında gerekli beyanın 10 devlet tarafından yapılması durumunda mümkün olacaktır.

Bireysel şikayet yöntemi devletler açısından seçimlik bir yöntemdir. Bir devlet sözleşmenin ilgili maddesindeki beyanı yaparak ya da bireysel şikayet hakkını düzenleyen protokolü onaylayarak, ilgili komitenin yetkisini açıkça tanımadığı sürece o devlet hakkında bireysel şikayet yöntemi işletilemez.

Haklarının taraf devletçe ihlal edildiğine inanan her birey bu tür bir şikayette bulunabilir. Şikayet, yazılı rızanın verilmesi koşuluyla ya da böyle bir rızanın verilmesinin olanaksız olduğu koşullarda bireyler adına üçüncü kişiler tarafından da yapılabilir.

Komitelerin bireysel şikayetleri inceleme yöntemleri arasında bazı farklılıklar olmakla beraber genel kurallar büyük ölçüde aynıdır. Komiteler bir şikayeti öncelikle kabul edilebilirlik koşulları açısından inceler. Bir başvurunun kabul edilebilir bulunması için aranan şartların başlıcaları şunlardır; başvuru yazılı olmalı ve başvuran kişinin kimliği açık olmalıdır. Başvuru açıkça temelsiz ve yeterli dayanaktan yoksun olmamalıdır. Hakkında başvuru yapılan devlet hem sözleşmeye taraf olmalı hem de komitenin bireysel şikayet başvurularını inceleme yetkisini tanımış olmalıdır. Başvuru konusu edilen ihlal, aleyhine başvuruda bulunulan devletin bu yetkiyi tanıdığı tarihten sonra meydana gelmiş olmalıdır. Ayrıca iç hukuk yolları tüketilmiş olmalıdır. Ancak iç hukuk yolları makul olmayan bir şekilde uzuyorsa veya etkili sonuç verme ihtimali zayıf ise, mevcut iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu aranmamaktadır (Fact Sheet No.7/Rev.1, Complaint Procedures).

Komiteler kabul edilebilirlik koşullarını taşıyan şikayetleri esas açısından incelemeye geçmektedirler. Şikayetler, başvuru sahiplerinin ve hakkında başvuru yapılan devletlerin sunduğu yazılı bilgiler temelinde incelenir. Komitelerin şikayet konusu olan olay hakkında doğrudan araştırma yapma, tanık dinleme ya da duruşma yapma yetkisi yoktur.

Komiteler inceleme sürecinin her aşamasında ve şikayete ilgili kararlarını vermeden önce, başvurucuya yönelik telafisi olanaksız bir zararın gerçekleşme olasılığı söz konusu ise, bunu önlemek için gerekli olan geçici önlemlerin alınması yolunda taleplerini ilgili devlete iletebilirler.

Başvuruları esas açısından inceleyen komiteler, sözleşmenin ihlal edilip edilmediğine karar vermekte ve ihlal olduğu sonucuna varırsa, çözüm yolları konusunda ilgili devlete önerilerde bulunmaktadır. Komitelerin bireysel şikayetlere ilişkin olarak vermiş olduğu kararlar bağlayıcı değildir. Ancak birçok vakada taraf devletler komitelerin kararlarını uygulamışlar ve şikayetçilere çözüm yolları sağlamışlardır (Fottrell, 2002:491).

C- Devletlerarası Şikayet Yöntemi

Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerinde kabul edilen üçüncü koruma yöntemi ise devletlerarası şikayet yöntemidir. Bu yöntemde olanak tanıyan sözleşmelerde, şayet taraf devletlerden biri diğer bir taraf devletin sözleşme hükümlerini ihlal ettiği kanaatinde ise bu konuyu sözleşmenin denetim organının önüne getirebilmektedir. Ancak bu yöndeki bir iddianın ilgili komite tarafından incelenebilmesi için, hem başvuruyu yapan devlet hem de hakkında başvuru yapılan devlet, komitenin bu başvuruları inceleme yetkisini kabul etmiş olmalıdır. Ayrıca diğer bir koşul da iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasıdır. Ancak iç hukuk yollarının tüketilmesi makul bir süreyi aşyorsa bu kural uygulanmaz.

Devletlerarası şikayet yöntemine dört sözleşmede yer verilmiştir. Bunlar Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Sözleşmesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, İşkenceye Karşı Sözleşme ve Göçmen İşçilerin Haklarının Korunması Sözleşmesidir. Ancak bu sözleşmeleri onaylayan devletlerin çok azı komitelerin devletlerarası şikayetler başvurularını inceleme yetkisini kabul etmiştir. Kabul eden devletler de şimdiye kadar bu yöntemi kullanmamışlardır. Devletlerarası şikayetleri inceleme yetkisine sahip olan komitelere şimdiye kadar hiçbir başvuru yapılmamıştır.

D- Soruşturma Yöntemi

Koruma yöntemlerinden daha az yaygın olanı soruşturma yöntemidir. Bu yöntemi işletme yetkisi yalnızca iki komiteye tanınmıştır. Bunlar İşkenceye Karşı Komite ile Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesidir. Her iki komite de taraf devletlerden birinde ilgili sözleşmenin ciddi, ağır ve sistematik bir biçimde ihlal edildiği konusunda güvenilir bilgiler aldığı anda kendi inisiyatifıyla soruşturma başlatabilir.

Her iki komiteye tanınmış olan soruşturma yetkisi isteğe bağlı bir yetkidir. İşkenceye Karşı Sözleşme, komitenin soruşturma yapma yetkisini 20.maddesinde düzenlemiştir. Devletler bu sözleşmenin imzalanması veya onaylanması sırasında Komitenin 20.maddede öngörülen yetkisini kabul etmediklerini beyan edebilirler.

Kadın Komitesinin soruşturma yapma yetkisi ise, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesinin Seçmeli Protokolünün 8-10.maddeleri arasında düzenlenmiştir. Ancak bu protokole taraf olan bir devlet de Komitenin soruşturma yapma yetkisini kabul etmediğini beyan edebilir. Bu yöntemi kabul etmeyen devletler daha sonra bunu kabul etme yoluna gidebilirler.

Soruşturma yönteminde her iki komitenin izlediği yol benzerdir. Soruşturma yöntemi, sözleşmede yer alan hakların bir taraf devletin ülkesinde sistematik bir şekilde

ihlal edildiğini gösteren güvenilir bilgilerin Komite tarafından alınması ile başlar. Komite, ilgili taraf devleti elde edilen bilgilere ilişkin gözlemlerini sunmaya ve bilgilerin incelenmesinde işbirliği yapmaya davet eder. Komite, taraf devletin gözlemlerine ve elde ettiği diğer bağlantılı bilgilere dayanarak bir ya da birkaç üyesini gizli bir soruşturma yapmak ve komiteye acilen rapor sunmak üzere görevlendirmeye karar verebilir. Görevlendirilen üyelerin ulaştığı sonuçlar komite tarafından incelenir ve komitenin önerileri ile birlikte taraf devlete iletilir. Komite, Gerekli gördüğünde ilgili devletin ülkesine bu devletin rızasının olması koşulu ile ziyaret düzenleyebilir. Komite, yöntemin sonuçlarının kısa bir özetine kendi yıllık raporu içinde yer vermeye karar verebilir.

E- Düzenli Ziyaret Yöntemi

Koruma yöntemlerinden sonuncusu düzenli ziyaret yöntemidir. Bu yöntem İşkenceye Karşı Sözleşmenin bu konuyu ele alan Seçmeli Protokolünde düzenlenmiştir. Protokol 2002 yılında kabul edilmiş (A/RES/57/199), ancak henüz yürürlüğe girmemiştir. Yürürlüğe girmesi için 20 devlet tarafından onaylanması şartı aranmaktadır.

Bu yöntemin kabul edilmiş nedeni, işkenceyi ve kötü muameleyi taraf ülkelere yapılacak düzenli ziyaretler yoluyla önceden önlemektir. Bu yöntem gözaltı merkezlerine düzenli ziyaretler yapılmasını içermekte ve böylece işkence ve kötü muamelenin önüne geçmeyi hedeflemektedir.

Protokol 10 bağımsız uzmandan oluşan bir alt komite kurulmasını öngörmektedir. İşkenceyi Önleme Alt Komitesi olarak adlandırılan komitenin üyeleri taraf devletlerdeki bütün gözaltı merkezlerine ziyaret düzenleyebileceklerdir. Protokol, Taraf devletlere de bu alanda çalışmak üzere bağımsız ulusal koruma mekanizmaları oluşturma görevi yüklemektedir.

IV- SONUÇ

İnsan hakları alanında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen sözleşmeler incelendiğinde, bu belgelerde hakların geniş bir listesine yer verildiği ve bu belgelerin çok sayıda devlet tarafından onaylandığı görülmektedir. Ancak bu hakların korunması konusunda etkili denetim mekanizmalarının kabul edilmediği açıktır. Sözleşmelerin uygulanmasını denetlemekle görevli olan komitelerin kararları bağlayıcı değildir. Bu kararların bağlayıcı olmaması, özellikle de bireysel şikayetler hakkında verilen kararlara uyup uymama konusunda devletlerin özgür bırakılması, bu kararlara uymayan devletlere karşı yaptırım yoluna gidilememesi söz konusu kararların etkisini zayıflatmaktadır. İnsan

haklarının Birleşmiş Milletler kanalıyla etkili bir şekilde korunması amaçlanıyorsa, sözleşmelerde öngörülen denetim yöntemleri geliştirilmeli; rapor yönteminin yanı sıra diğer denetim yöntemlerine de bütün sözleşmelerde yer verilmeli ve bunların seçimlik bir yöntem olmaktan çıkarılarak zorunlu yöntemler haline getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ACAR, Feride: “Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler”, 20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Oya Çitçi (ed), TODAİ Yayınları, Ankara, 1998.
- CAMP KEITH, Linda: “The United Nations Internationals Covenant on Civil and Political Rights: Does It Make a Difference in Human Rights Behavior?”, Journal of Peace Research, Vol.36, No.1, 1999.
- CHAPMAN, Audrey R. : “A Violationg Approach for Monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Human Rights Quarterly, Vol.18, No.1, February, 1996.
- CRAWFORD, James: “The UN Human Rights Treaty System: A System in Crisis”, The Future of United Nations Human Rights Treaty Monitoring, Philip Alston-James Crawford (eds), Cambridge University Press, 2000.
- DONNELLY, Jack: International Human Rights, Westview Press, USA, 1993.
- EVATT, Elizabeth, “Eliminating Discrimination Against Women: The Impact of the UN Convention”, Melbourne University Law Review, Vol.18, No.2, December 1991.
- EVATT, Elizabeth: “Ensuring Effective Supervisory Procedures: The Need for Resources”, The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring, Philip Alston-James Crawford (eds), Cambridge University Press, 2000.
- FOTTRELL, Deirdre: “Reinforcing the Human Rights Act-the Role of the International Covenant on Civil and Political Rights”, Public Law, Autumn 2002.
- HAMMARBERG, Thomas: “Children”, Economic, Social and Cultural Rights, Asbjorn Eide-Catarina Krause-Allan Roses (eds), Martinus Nijhoff Publishers, The Netherlands, 1995.
- HARLAND, Christopher: “The Status of The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) in the Domestic Law of State Parties: An Initial Global Survey Through UN Human Rights Committee Documents”, Human Rights Quarterly, Vol.22, No.1, February 2000.
- RODLEY, Sir Nagel: “The United Nations Human Rights Treaty Bodies and Special Procedures of the Commission on Human Rights-Complemantarity or Competition?”, Human Rights Quarterly, Vol.25, No.4, November 2003.
- ROSAS, Allan-SCHEININ, Martin: “Implemantation Mechanisms and Remedies”, Economic, Social and Cultural Rights, Asbjorn Eide-Catarina Krause-Allan Rosas (eds), Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
- TOMASEVSKI, Katarina: Women and Human Rights, Zed Boks, USA, 1995.
- WOLL, Lisa: “Reporting to the UN Committee on the Rights of the Child: A Catalyst for Domestic Debate and Policy Change?”, The International Journal of Children’s Rights, No.8, 2000.

Fact Sheet No.7(Rev.1),Complaint Procedures, (www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs7.htm)

Fact Sheet No.10(Rev.1), The Rights of Child (www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs10.htm)

Fact Sheet No.12, The Committee on the Elimination of Racial Discrimination
(www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs12.htm)

Fact Sheet No.15 (Rev.1) Civil and Political Rights: The Human Rights Committee
(www.ohchr.org/english/about/publications/docs/fs15Rev.1.en.pdf)

Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights,
(www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs16.htm)

Fact Sheet No.17, The Committee Against Torture,
(www.unhchr.ch/hml/menu6/2/fs17.htm)

Fact Sheet No.22, Discrimination Against Women: The Convention and Committee
(www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs22.htm)